

УДК 394.3

Л.П. РЕШЕТНИК, канд. юрид. наук, доц.,
волинський національний університет імені Лесі
українки

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ВІДНОСИНАХ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ПОРУШЕННЯМ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Ключові слова: причинний зв'язок, екологічні
права, шкода, імовірність, юридична
відповідальність, позитивна відповідальність

Причинний зв'язок є однією з наважливі-
ших умов відшкодування шкоди, заподіяної
порушенням екологічних прав громадян як
при заподіянні шкоди правопорушенням, так
і при суб'єктивно-випадковому (діяльність
ДПЕН) та об'єктивно-випадковому (стихійне
лихо) заподіянні.

Встановлення юридично значимих при-
чинно-наслідкових зв'язків між дією (подією)
та шкодою, що наступила, дає можливість
визначити суб'єкта чи коло суб'єктів, які зо-
бов'язані відшкодувати шкоду, що виникла у
потерпілої особи та з'ясувати уповноваженим
органам, який має бути механізм відшкоду-
вання цієї шкоди (в порядку юридичної май-
нової відповідальності чи позитивної відпові-
дальності держави), що і зумовлює
актуальність досліджуваних питань.

Необхідно визнати, що встановлення при-
чинного зв'язку в екологічних правовідно-
синах є як важливим чинником, так і най-
більш проблематичним питанням, що
зумовлюється особливостями цих правовід-
носин і об'єктів, яким заподіяна шкода.

В юридичній науці питання причинного
зв'язку досліджувались багатьма науковцями
досить детально і всебічно. Причинний
зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок між
явищами. Як правильно писав О. Трайнін,
«...філософське розуміння об'єктивності

причинного зв'язку є передумовою для
вирішення питання причинності в праві, а не
саме рішення». Тому, стосовно правової нау-
ки, необхідно вести мову про способи вияв-
лення і з'ясування юридично-значимих при-
чинних зв'язків, які необхідні для застосу-
вання заходів відповідальності чи засобів
захисту.

Фундаментальні дослідження причинного
зв'язку існують в теорії права, науці
цивільного, кримінального права. Результатом
цих наукових досліджень стало виникнення
ряду теорій причинного зв'язку: необхідної
умови, реальної можливості втручання, безпо-
середнього заподіяння, необхідного й випадко-
вого причинного зв'язку, можливого і дійсного
заподіяння, прямого та непрямого причинного
зв'язку. Найбільшого поширення і визнання в
науці і практиці отримала теорія необхідного
й випадкового причинного зв'язку та прямого
і непрямого причинного зв'язку.

Прихильники першої теорії вважають, що
дія особи може бути причиною даного ре-
зультату, якщо зв'язок між ними є проявом
необхідності (закономірності), а не носить
характеру випадкового збігу подій. Друга
теорія побудована на відмежуванні прямого
та непрямого причинного зв'язку. Юридично-
значимим визнається тільки прямий причин-
ний зв'язок, який характеризується тим, що
результат (наслідок) виникає безпосередньо із
поведінки заподіювача в поєднанні з об'єкти-
вними закономірностями і в умовах, що скла-
лися до здійснення дії. Непряма причина може
набувати юридичного значення лише у випад-
ку, коли заподіювачем були створені
специфічні особливості обстановки, що
виражається у певних відхиленнях від нор-
мальних умов, що сприяють настанню нега-
тивного результату [1, с.305].

Ми погоджуємося із позицією тих
науковців, які вважають, що між цими
теоріями немає суттєвої різниці, але жодна із
них не дає точної (універсальної) формули
для встановлення судом причинного зв'язку в
численних і різноманітних справах [2, с.448].

В науці екологічного права теж дослід-
жувалась проблема причинного зв'язку, як

умови юридичної відповідальності в галузі екології. Вона зумовлена особливістю причинно-наслідкових зв'язків у цій сфері. Аналіз наукових джерел в галузі екологічного права дає підстави стверджувати, що в основному визнаються причинно-необхідні зв'язки та прямий причинний зв'язок, що продиктовано дією природних законномірностей, під якими, на думку В. Петрова, розуміються передусім екологічні зв'язки [3, с.278]. На нашу думку, більш об'єктивною (хоч вона і не суперечить попередній позиції) є позиція тих науковців які схильні, враховуючи особливості об'єктів екологічних правовідносин, визнавати юридично-значимими не тільки причинно-необхідні, але й причинно-випадкові зв'язки, які стають важливими при поєднанні дій людини та явищ природного (стихійного) характеру.

Зокрема, С. Кравченко проводить розмежування різновидів причинного зв'язку за таким критерієм, як ступінь віддаленості наслідків (тобто шкоди, її проявів) від дій суб'єктів і характеру «привхідних» сил.

Прямий причинний зв'язок визначається автором як такий розвиток подій, що привів до шкідливого результату, який відбувався без приєднання інших незалежних сил. Розвиток подій, при якому створена протиправним діянням реальна можливість настання шкідливого результату перетворюється в дійсність під дією нових незалежних сил, називається причинним зв'язком, ускладненим втручанням «привхідних» сил природи або непрямим причинним зв'язком [4, с.46–47]. Як правильно зазначають науковці, непряма причина може мати юридичне значення а може і не мати. Вирішення розв'язання цього питання залежить від ролі, яку відіграла така непряма (привхідна) причина в створенні конкретної обстановки, при якій виникла шкода, від того, які умови нею створені [5, с.13]. Що ж стосується можливих непрямих причин, то в екологічних правовідносинах найчастіше це є стихійне, природне явище.

Самі по собі природні (стихійні) явища можуть бути прямою причиною шкоди, заподіяної довкіллю, життю, здоров'ю, майну

громадян. Але у тих випадках, коли шкідливий вплив природних явищ зумовлений недоліками використання природних ресурсів, порушенням вимог законодавства щодо запобігання шкідливому впливу певних природних явищ, порушення вимог щодо експлуатації очисних споруд, зберігання небезпечних (шкідливих) речовин, отрутохімікатів, шкода буде відшкодовуватись особами, які порушили зазначені вимоги, тобто тут юридичне значення будуть мати непрямі причинні зв'язки. Таким чином, вважаємо, що правильною буде обрана нами позиція щодо визнання в галузі екології як прямих, так і непрямих причинних зв'язків, і зазначена теорія найбільш об'єктивно (хоч і не завжди) дає можливість з'ясувати межі юридично значимого заподіяння шкоди як при порушенні екологічного законодавства, так і у випадку заподіяння шкоди громадянам порушенням їх екологічних прав. Науковий інтерес для дослідження найбільш прийнятних теорій причинності становлять дослідження законодавства та юридичної практики інших держав. Зокрема, у своїх наукових пошуках найбільш об'єктивних і обґрунтованих положень про причинність в праві до аналізу англо-американської доктрини звертались ще радянські вчені [6, с.60]. Досить повно аналізуються різні правові доктрини причинності у праві в наукових дослідженнях цивільно-правової відповідальності за ядерну шкоду Г. Балюк [7].

Не дивлячись на актуальність проблеми, теорія причинності в українській еколого-правовій науці досліджувалась недостатньо і потребує подальшого розвитку і використання в міру розширення меж використання ядерної енергії, токсичних речовин, генетично-змінених організмів, урізноманітнення видів природокористування, а значить збільшення різних чинників впливу на довкілля, життя і здоров'я людини та ускладнення самих екологічних зв'язків. Саме тому аналіз концепцій, розроблених західною доктриною може виявитись корисним для розробки сучасної теорії причинності, яка б враховувала особливості деліктної відповідальності в галузі екології (де має місце розширення

відповідальності ДПЕН, стихійні, стихійно-техногенні явища).

Як правильно зазначають окремі науковці, доводиться рахуватися з тим, що суворе доведення причинного зв'язку при розгляді деліктних зобов'язань із заподіяння шкоди у значній частині випадків, якщо не в більшості, може виявитися неможливим або вкрай ускладненим [8, с.131]. Тому зупиняйтесь лише на сприйнятті теорії прямого та непрямого причинного зв'язку мало ефективно і в науці, і тим більше на практиці. Що стосується відносин відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян, враховуючи їх особливості, на нашу думку, заслуговує на увагу застосування категорії «імовірності» при доведенні причинного зв'язку, в чому ми підтримуємо авторів, які займають аналогічну позицію [9, с.132].

Застосування категорії «імовірності» необхідне тоді, коли абсолютно точно неможливо встановити причинні зв'язки між певною дією чи подією та шкодою що виникла, коли мають місце певні припущення про такий зв'язок.

Категорія «імовірності» набуває все більшого значення і визнання в зарубіжних наукових доктринах та застосування в судовій практиці. Наприклад, у судовій практиці Німеччини чітко простежується тенденція допускати наявність причинного зв'язку між явищами, коли існує високий ступінь імовірності, що межує з упевненістю, тоді як швейцарський федеральний суд обмежується доказом достатньо (відносно) високого ступеня імовірності [4, с.56]. Не дивлячись на це, таке трактування ступеня імовірності (високий ступінь імовірності, що межує із впевненістю) не можна визнати абсолютно досконалим. Цілком очевидно, що таке трактування необхідного для встановлення причинного зв'язку ступеня імовірності є надто жорстким, що позбавляє значну частину осіб, яким заподіяна шкода, можливості її відшкодування. Більш досконалою, на нашу думку, є австрійська доктрина, яка розрізняє три категорії імовірності: проста імовірність наявності причинного зв'язку; кваліфікована імовірність; переважаюча імовірність.

У першому випадку позов, який базується на простій імовірності, підлягає відхиленню. У випадку кваліфікованої імовірності наявності причинного зв'язку можливі два різновиди такого роду. До першого відносяться випадки, що характеризуються терміном «проста можливість», до другого – обставини, в яких причинний зв'язок виступає у вигляді можливості, коли коло можливих причин заподіяної шкоди чітко обмежується таким чином, що інші причини, окрім тих, які містяться в переліку, виключаються. У третьому випадку, коли має місце переважаюча імовірність наявності причинного зв'язку, позов повинен бути задоволений.

Питання можливості й доцільності використання категорії імовірності в нашій правовій доктрині та в судовій практиці заслуговує на увагу у зв'язку із існуванням цілого ряду проблем при встановленні причинного зв'язку у випадку порушення норм екологічного законодавства та екологічних прав громадян, зокрема. Складність встановлення причинного зв'язку виникає у випадку так званого «групового» заподіяння шкоди кількома суб'єктами (наприклад, підприємства, що розташовані в одній місцевості та здійснюють викиди в атмосферне повітря), коли фактично неможливо розпізнати «внесок» кожного у заподіянні шкоди докільку. У таких випадках буває важко довести, які саме із цих джерел заподіяли шкоду. В таких ситуаціях суди могли б встановлювати (визнавати юридично значимими) причинні зв'язки, виходячи із припущення, що шкода заподіяна спільно всіма джерелами. Ще однією проблемою, яка існує в сфері встановлення причинно-наслідкових зв'язків в галузі екології, є існування цих зв'язків у вигляді певного ланцюга подій (причин та наслідків), коли неможливо із цього ланцюга причин та наслідків виділити ту ланку, яка є безпосередньо причиною заподіяної шкоди. Інколи для того, щоб це стало можливим, є потреба виходити саме з критерію імовірності, оскільки прослідкувати абсолютно повно та об'єктивно весь ланцюг причин і наслідків практично неможливо.

В аспекті досліджуваного питання заслугоує на увагу проблема встановлення причинного зв'язку між діянням певної особи чи подією та станом здоров'я людини. Причинний зв'язок у цьому випадку має двочленну структуру (тобто це два елементи в єдності). Перша частина такого причинного зв'язку існує між діянням особи чи певною подією та погіршенням стану довкілля, друга ланка – причинний зв'язок між погіршенням стану довкілля та захворюванням, інвалідністю, погіршенням стану здоров'я, смертю особи.

Встановлення причинного зв'язку у таких випадках ускладнюється тим, що шкода здоров'ю виникає віддалено в часі від факту протиправного діяння чи певної техногенної катастрофи або стихійного лиха. Як правило, є цілий ряд джерел, які справляють негативний вплив на довкілля, викидаючи одні й ті ж речовини та їх компоненти (окис сірки, свинець, окис азоту, ртуть та інші). Ці дві основні обставини ускладнюють встановлення причинно-наслідкових зв'язків, тому інколи неможливо визначити справжню причину захворювання людей.

Інший бік проблеми стосується можливостей медицини щодо проведення спеціальної медичної експертизи (а лише так можна встановити причини хвороби). Не завжди фахівці-медики можуть дати однозначну, категоричну відповідь на питання про джерело і причини захворювання чи смерті особи, тому тут є потреба брати до уваги саме імовірність заподіяння шкоди життю, здоров'ю особи незадовільним станом довкілля. Як правило, на практиці вищезазначені обставини роблять неможливим реально притягнути до відповідальності заподіювачів шкоди. Крім того, відсутні належні (досконалі) вимірювальні прилади та конкретні методики, за якими можна було б підрахувати збитки, завдані здоров'ю людини. Нарешті ще одна проблема ускладнює з'ясування причин захворювання, не дає можливості встановити фактори, що їх спровокували через стан довкілля. Це те, що забруднення довкілля, вживання забруднених продуктів харчування, як правило, не пород-

жують нових захворювань, а ускладнюють і обтяжують, провокують загострення тих хвороб, які людина має. На нашу думку, важливою проблемою, яка потребує вирішення, є питання формування і розвитку правової бази проведення саме таких медичних експертиз.

Із вищевикладеного можна зробити висновок, що шляхом встановлення причинно-наслідкових зв'язків, як прямих так і непрямих, використання категорії імовірності (різних її ступенів), забезпечується реалізація загально- правового принципу соціальної справедливості та цивільно-правового принципу повного відшкодування шкоди. Через встановлення істинних причин заподіяння шкоди, коли стихійне лихо було поєднано з протиправним діянням (в основному у формі бездіяльності) осіб і лише обтяжило наслідки таких діянь (збільшило розмір шкоди), є можливість встановити коло осіб, які винні у заподіянні шкоди, а значить, реалізувати принцип невідворотності юридичної відповідальності (особа буде нести відповідальність і не зможе посилатись на дію «непереборної сили»). Через встановлення істинних причин шкоди, що виникла в майновій чи немайновій сфері особи, дається правова оцінка такому відшкодуванню, визначається коло суб'єктів та правовий механізм відшкодування шкоди, а саме: юридична відповідальність, якщо мало місце правопорушення; позитивна відповідальність, якщо причиною шкоди є стихійне лихо; обов'язок відшкодувати шкоду власником ДПЕН (наприклад, через страхове покриття, якщо мало місце екологічне страхування відповідальності за шкоду, заподіяну ДПЕН).

ЛІТЕРАТУРА

1. Мамутов В. К. Предприятие и материальная ответственность / Мамутов В. К., Овсиенко В. В., Юдин В. Я. – К. : Наук. думка, 1971. – 235 с.

2. Новикова Э. В. Правовые формы возмещения вреда природной среде, причиненного предприятиями : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец.

12.00.06 / Э. В. Новикова ; МГУ им. М. В. Ломоносова. - М., 1988. - 26 с.

3. Петров В. В. Экологическое право России : учебник для юрид. вузов / Петров В. В. - М. : БЕК, 1995. - 557 с.

4. Бринчук М. М. Правовая охрана среды от загрязнения токсичными веществами / Бринчук М. М. - М. : Наука, 1990. - 214 с.

5. Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Т. Г. Ковальчук ; Київськ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. - К., 1996. - 24 с.

6. Бринчук М. М. Введение в экологическое право / Бринчук М. М. - М. : Юрид. лит., 1996. - 243 с.

7. Балюк Г. І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні / Балюк Г. І. - К. : Вид-во Київськ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1997. - 196 с.

8. Право и чрезвычайные ситуации : сб. научн. ст. / отв. ред. О. С. Колбасов, М. М. Бринчук. - М. : РАН. Ин-т гос. и права, 1992. - 210 с.

9. Кобецька Н. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю громадян через негативний вплив на довкілля / Н. Кобецька // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали регіональної наук.-практ. конф. - Львів, 2001. - С. 142-144.

Решетник Л. П. Правові проблеми причинно-наслідкових зв'язків у відносинах відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян / Л. П. Решетник // Форум права. - 2011. - № 4. - С. 617-621 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11rlpepg.pdf>

Досліджуються окремі правові питання встановлення причинного зв'язку у відносинах відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян. Обґрунтовується позиція щодо доцільності врахування не тільки прямих причинних зв'язків, але й непрямих. Обґрунтовується необхідність врахування ймовірності причинного зв'язку між шкодою, яка заподіяна громадянам та порушенням екологічних прав громадян.

Решетник Л.П. Правовые проблемы причинно-следственных связей в отношениях возмещения вреда, причиненного нарушением экологических прав граждан

Исследуются отдельные правовые вопросы установления причинно-следственных связей в отношениях возмещения вреда, причиненного нарушением экологических прав граждан. Обосновывается точка зрения относительно целесообразности учитывать не только прямые причинные связи, но и косвенные. Обосновывается необходимость учитывать вероятность причинной связи между вредом, причиненным гражданам и нарушением их экологических прав.

Reshetnik L.P. Legal Problems of Cause Reseat Links in Relationship of Recovering Damage Caused By Violation of Citizens' Ecological Rights

The article deals with some legal point of cause link establishing in relationship of recovering damages caused by violation of citizens' ecological rights. Position to consideration practicability not only for direct cause link bat for indirect too are analyzed. The consideration necessity of cause link between damage and violation of citizens' ecological rights are highlighted.